

DOI: 10.31548/hspedagog13(1).2022.164-169

УДК 141 : 681.51

ЕВОЛЮЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОГЛЯДІВ АКАДЕМІКА В. М. ГЛУШКОВА

В. Д. ПІХОРОВИЧ, старший викладач кафедри філософії
*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ORCID ID 0000-0002-3168-8704

E-mail: fanja.new@gmail.com

А. Ю. САМАРСЬКИЙ, кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
*Національний технічний університет України «Київський
політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

ORCID ID 0000-0003-2619-0394

E-mail: a.samarskyi@gmail.com

Анотація. Досліджується еволюція філософських поглядів піонера кібернетики академіка В.М. Глушкова в контексті розуміння природи людського мислення та можливості побудови штучного інтелекту. Висвітлюються гносеологічні питання основ кібернетики, епістемологічний базис створення моделей для автоматизації розумових процесів. Показується внесок В.М. Глушкова у розвиток філософських ідей кібернетики та інформаційного суспільства.

Ключові слова: мислення, кібернетика, Глушков, штучний інтелект.

Актуальність

(Introduction). Сучасні філософські проблеми використання інформаційних технологій значною мірою походять з гносеологічних уявлень засновників кібернетики у середині ХХ ст. Тому спроба розібратися у філософській основі сучасних ідей так званого «інформаційного суспільства» неодмінно вимагатиме дослідження філософської спадщини засновників кібернетики, зокрема, з поглядами одного з найвідоміших в світі вченого-кібернетики академіка В.М. Глушкова. Історія науки показує, що філософські погляди вчених, що засновують нові науки або своєю діяльністю значно розвивають їх, надзвичайно важливі для розуміння як даних конкретних наук, так і науки в цілому. Проте, дуже часто саме цей аспект висвітлюється недостатньо у науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що в науковій спільноті, попри популярності ідеї загальнодержавної автоматизованої системи управління економікою (ЗДАС) існує недостатня зацікавленість

філософськими та соціально-економічними поглядами В.М. Глушкова. Серед тих, хто досліджував та популяризував ідеї В.М. Глушкова, можна виділити вітчизняних вчених Б.Н. Маліновського, В.П. Деркача, О.В. Палагіна, В.В. Глушкову; закордонних дослідників - Бенжаміна Петерса (США) [1].

Мета дослідження полягає у висвітленні філософських знань та ідей В.М. Глушкова та критично проаналізувати його філософські погляди в контексті розуміння людського мислення.

Методи (Methods). Був проведений бібліографічний аналіз наукової спадщини, залучений системний та компаративістський підхід, історико-філософський та діалектичний метод, що дало змогу визначити філософські погляди В.М. Глушкова, а також шляхи та причини їх формування.

Результати (Results). В.М. Глушков є автором двох десятків статей, присвячених спеціальним філософським питанням, три з яких

були опубліковані у головному радянському філософському журналі «Питання філософії». Сам Віктор Михайлович зовсім не вважав, що філософія не має відношення до науки взагалі і до кібернетики зокрема. Навпаки, він вважав, що саме незнайомство з філософією неодноразово призводило науку до серйозних криз.

Слід сказати, що сам В.М. Глушков усіляко намагався перебувати на такому рівні філософської підготовки, який дозволяв йому адекватно оцінювати те, що було зроблено і як можна ефективно використовувати це у сфері кібернетики.

Звісно, спеціальної філософської освіти Віктор Михайлович Глушков не мав, але навіть ті книги, які він «у дитинстві читав», вражають. Ось як розповідав це сам В.М. Глушков київському журналісту В.П. Краснікова, який потім передав магнітофонні записи з цими оповіданнями Б.М. Малиновському, який використав їх у своїй книзі «Академік В. Глушков»:

«У восьмому класі у мене виник інтерес до філософії. Перша книжка, яку я прочитав, "Матеріалізм та емпіріокритицизм". Звичайно, читати її було досить складно в тому віці. Але я не заспокоювався доти, доки не починав ясно розуміти кожен термін. Перед десятим класом я прочитав "Історію філософії" та "Натурфілософію" Гегеля (у нас, на мою думку, не всі фахівці філософи його читали.) З того часу я не брався за Гегеля, навіть коли здавав в інституті діамат, оскільки все пам'ятав» [5].

У тому, що далеко не всі фахівці-філософи читали «Філософію природи» Гегеля і навіть його «Лекції з історії філософії», він має рацію. Крім того, у цьому ж оповіданні Краснікову Віктор Михайлович згадує, що він дуже любив і знав напам'ять Фауста «Гете». Адже цей твір зовсім не випадково називається філософською драмою. Філософії там набагато більше, ніж,

власне, драми. І це дуже непогана і аж ніяк не банальна філософія. У «Фаусті» можна знайти зародок багатьох проблем, і багатьох рішень, притаманних класичної німецької філософії. І той факт, що викладені вони не в понятійній, а в образній формі, не применшує значущості цього твору для розуміння німецької класики, та й європейської філософії загалом. Йдеться лише про найперше знайомство В.М. Глушкова із філософією. А він не тільки не переставав нею цікавитись, коли подорослішав, а й, як уже вказувалося, дуже активно виступав зі своїми власними роботами з філософських питань.

Проте В.М. Глушков зовсім не вважав, що філософія потрібна виключно для загального розвитку. Він був упевнений, що філософія дуже допомагала йому не робити помилок саме у кібернетиці. Так, наприклад, про ситуацію, коли наприкінці 50-х років, надихнувшись першими успіхами в галузі автоматичного перекладу, багато вчених почали давати прогнози на кшталт тих, що через п'ять років машини будуть перекладати краще за професійних перекладачів, він пише:

«На жаль, така недооцінка складності кібернетичних завдань є типовою для періоду становлення будь-якої науки. Такі помилки трапляються навіть у серйозних учених, які намагалися свій досвід, здобутий у старих науках, екстраполювати стосовно нових завдань. Я якось швидко (може тому, що займався філософією свого часу) це зрозумів і таких помилок не робив, таких передбачень не давав» [5].

Як бачимо, тут Глушков ще раз наголошує, що знання філософії має велике значення для вирішення завдань кібернетики. Слід зазначити, що його підхід отримав визнання не тільки у СРСР чи країнах соцтабору, де було переведено деякі його філософські роботи, а й у найвищому

світовому рівні. Сам В.М. Глушков пише наступне:

«Істотне значення мав проведений у той період філософський аналіз предмета та методів кібернетики, гносеологічних та соціальних наслідків її виникнення та розвитку, місця кібернетики у науково-технічній революції. В результаті виконаної роботи спочатку в СРСР, а потім і в інших країнах утвердилося нове (значно розширене і видозмінене в порівнянні з вихідним вінерівським) трактування предмета, змісту і особливо методів кібернетики. Це трактування знайшло своє втілення у присвячених кібернетиці статтях спочатку в Українській Радянській Енциклопедії, потім у Великій Радянській Енциклопедії, в Енциклопедії кібернетики, а згодом також і в новому (15-му) виданні Британської енциклопедії» [2, с. 80].

Зауважимо, що цей самий світовий рівень «філософського аналізу предмета та методів кібернетики» був не тільки в тому, що глушківське визначення предмета кібернетики увійшло до британської енциклопедії. Його розуміння природи мислення і насправді виявилось цілком на світовому рівні, і не лише тодішньому світовому рівні, який до другої половини XX століття впав настільки, що нерідко навіть філософи та вчені XVIII століття розуміли мислення набагато краще, ніж їхні колеги у другій половині XX століття.

Це може здатися тим більше несподіваним, що В.М. Глушкову траплялося розділяти найбезглуздіші забобони свого часу щодо природи мислення, серед яких найголовнішим був той, що свідомість є функція окремого людського мозку, і варто навчитися моделювати та відтворювати діяльність мозку — і ми отримаємо «штучний інтелект». Мало того, В.М. Глушков є автором ідеї «інформаційного безсмертя», згідно з якою свідомість будь-якого індивіда можна записати на комп'ютер, і воно

продовжить функціонувати після смерті індивіда.

Дуже наївним би вважали зараз і уявлення про те, що можна створити щось подібне до штучного мозку або відтворити на комп'ютері індивідуальну свідомість тієї чи іншої людини, так щоб вона продовжувала функціонувати вже без людини.

В.М. Глушков умів не чіплятися за забобони, коли справа вимагала відмовитися від них. Це було зробити легко, тому що забобони були філософські, а він був не філософом, а кібернетиком. Саму ж кібернетику він мислив як інструмент досягнення цілком практичних цілей.

Саме практична мета, якої він прагнув досягти за допомогою кібернетики, змусила В.М. Глушкова ввести у визначення мислення один несподіваний момент, який виявився ключовим для розуміння його природи, і який повністю компенсував деклароване ним вкрай наївне уявлення про мислення як функцію окремого людського мозку. Зокрема, В.М. Глушков вводить у визначення мислення ідею практичного використання моделі мислення для автоматизації розумових процесів: «Сутність процесу мислення завжди привертала увагу вчених найрізноманітніших спеціальностей. А в останні роки все більші успіхи у пізнанні закономірностей розумових процесів робить нова наука — кібернетика. Кібернетика, зрозуміло, не претендує і може претендувати заміну собою інших наук, вивчають таємниці мислення. Важливо, проте, відзначити, що з появою кібернетики почався новий етап у вивченні розумових процесів. Нове полягає в тому, що кібернетика з усією повнотою і гостротою поставила питання не лише про пояснення природи мислення, а й про його моделювання засобами сучасної техніки і, що особливо важливо, про практичне використання такого

моделювання для автоматизації розумових процесів». [4, с. 95].

Навряд чи В.М. Глушков, коли писав ці рядки, згадав про Гегеля, який пропонував розуміти мислення саме в такому розширеному сенсі, включаючи в його визначення мало не всю людську практику. Або хоча б згадав про тезу про Фейєрбаха Маркса, де говорилося, що філософи «лише по-різному пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його», а тим більше про першу тезу про Фейєрбаха, де Маркс пише, що основним недоліком старого матеріалізму було те, що він брав світ як предмет, тобто споглядально, а діяльну сторону розробляв ідеалізм.

В.М. Глушков навряд чи визнав би себе ідеалістом навіть у побутовому розумінні цього слова. Він завжди був «практичним матеріалістом». Саме тому він бачив, що завдання кібернетики – не просто моделювання мислення, а практичне використання цієї моделі для автоматизації розумових процесів. Причому автоматизація розумових процесів, з погляду Глушкова, потрібна була аж ніяк не сама по собі, не для того, щоб машина вигравала у чемпіонів з шахів або могла обдурити експертів у ході проведення тесту Тюрінга. Автоматизацію розумових процесів Глушков розглядав насамперед як можливе вирішення проблеми управління виробництвом у зв'язку з «інформаційним бар'єром» [3, с. 8.], що виникли внаслідок того, що в умовах сучасного виробництва, на його думку, товарно-грошові відносини та бюрократична ієрархія вичерпали себе як інструмент управління продуктивними силами. Саме цей «практичний матеріалізм» і дозволив йому «перевідкрити» у визначенні мислення те, що вже давно було відкрито німецькими ідеалістами та Марксом — що людську практику потрібно ввести у визначення мислення, що пізнання не просто будує моделі предмета, а й використовують ці

«інформаційні моделі» з метою змінити цей предмет, зробити більш ефективним для використання людиною.

До того ж слід зазначити, що В.М. Глушков пропонує ввести у визначення мислення не будь-яку практику, а, перше, найпередовішу на той момент практику, засновану на останніх досягненнях науки і техніки. По-друге, ця практика, будучи, практикою поряд з іншими видами діяльності, була практикою загальної, оскільки предметом практики у цьому випадку було не просто виробництво тих чи інших речей, а фактично виробництво нового способу виробництва.

Цей же самий «практичний матеріалізм» змушував його виявляти обережність у тих місцях, де інші ентузіасти кібернетики, часто ніяк не пов'язані з вирішенням її практичних завдань, але, як писав сам Глушков, натхненні її першими успіхами, впадали в справжнісіньку міфотворчість, поділяючись при цьому на «кібероптимістів» (які запевняли, що машини розумніші за людину і в майбутньому все робитимуть за людину), і «кіберпесимістів» (які лякали людство «повстанням роботів»). В.М. Глушков відмовився приєднуватися і до тієї, і до іншої партії. Він писав таке:

«Немає сумніву, що в майбутньому все більша і більша частина праці з управління економікою та розвитку науки буде виконуватися автоматичними помічниками людини. Але як би не були "розумні" ці майбутні машини, вони зрештою завжди залишатимуться витворами людського генія і не можуть тому виявитися "розумнішими" за все людство в цілому. Бо поняття колективного людського розуму завжди має включати і те, що створено людиною, посилення її інтелектуальної могутності. Тільки за цієї умови людський розум є справді всемогутнім і непереборним.

Безсумнівним також є те, що, хоч би як розвивалися у майбутньому

кібернетичні машини, поки живе людське суспільство, у суспільному, соціальному аспекті вони були і будуть не більше ніж знаряддя, за допомогою яких людина множить свою владу над природою. Тому, хоча цілком мислиме створення машин і програм, що ставлять завдання собі й одне одному, все найважливіше у процесі пізнання дійсності, і навіть визначення найзагальніших завдань із перероблення природи та розвитку суспільства завжди лишатиметься долею і прерогативою людини» [4, с. 98].

Це грамотна з філософської точки зору позиція, що, однак, зовсім не означає, що філософські погляди В.М. Глушкова були позбавлені недоліків.

Наведемо список його статей, повністю або частково присвячених філософським питанням:

1. «Разумные машины» и умственная деятельность человека.- Киев: Рад. шк. 1962, № 2.- С. 87-91.

2. Мышление и кибернетика // Известия, 4 июля. 1963.

3. Моделирование мыслительных процессов//Природа. - 1963. № 2. С. 3-13.

4. Мышление и кибернетика // Вопр. философии. 1963 № 1. - С. 36-48.

5. Гносеологическая природа информационного моделирования // Вопр. философии. 1963, № 10. - С. 3-18.

6. О кибернетике как науке // Кибернетика, мышление, жизнь. - М. : Мысль. 1964. С. 53-62.

7. The Modeling of the Thought Processes // JPRS. - N 18873. - 1964. P. 1-19.

8. Die gnoseologische Natur der Informations modellierung // Gesellschafts-Wissenschaft Beitrage. - 1964. N 3. - P. 10-315.

9. Гносеологические основы математизации науки. - Киев: Наук. Думка. 1965, 25 с.

10. Über die gnoseologischen Grundlagen der Mathematisierung der

Wissenschaften // Sovietwissenschaft / Gesellschaftswiss. Beitrage. 1965. N 3.

11. О гносеологических основах математизации наук // Диалектика и логика научного познания. - М.: Наука. 1966, С. 406-412.

12. Логика и кибернетика // Логика и методология науки / IV Всесоюз. симпоз. (Киев, июнь 1965). - М. : Наука. - С. 5-8.

13. Мышление и кибернетика. - М.: Знание, библиотечка философских проблем техники. 1966. 32 с.

14. Гносеологічні основи математизації науки // Філософська думка. 1969, № 1. С. 28-38.

15. Человеку - человеческое, машине - машинное // Литературная газета, 1971, 21 апреля.

16. Кибернетика и социальное прогнозирование // Проблемы мира и социализма. - 1977. № 1. - С. 37-42.

17. Кибернетика и искусственный интеллект // Сб. Ин-та философии АН СССР "Кибернетика и диалектика". 1977.

18. Математизация научного знания и теория решений // Вопр. философии. 1978. № 1. - С. 28-34.

19. Кибернетика и искусственный интеллект // Кибернетика и диалектика. - М.: Наука. 1978. С. 162-182.

Також В.В. Глушкова — донька Віктора Михайловича виявила у домашньому архіві рукопис статті «Людина та автоматизація управління», на якій був підпис «Питання філософії (18/IV 75г)». Ця робота не увійшла до «Списку друкованих праць академіка АН СРСР В.М. Глушкова», за свідченням В.В. Глушкової, складений Ю.В. Капітоновою. Пізніше робота за такою назвою увійшла опубліковану вже після смерті Віктора Михайловича книгу «Кибернетика. Питання теорії та практики».

Результати (Results). Таким списком публікацій у таких солідних виданнях міг похвалитися далеко ще не кожен радянський доктор філософських наук. Але, на жаль, як уже говорилося,

академік Глушков нерідко поділяв із переважною більшістю радянських докторів філософських наук і ті помилки і навіть забобони, які панували в тодішній радянській філософії.

Список використаних джерел

1. Peters Benjamin. How Not to Network a Nation. The Uneasy History of the Soviet Internet / Benjamin Peters. The Massachusetts Institute of Technology Press, 2016. – 298 p.
2. Глушков В.М. Кибернетика // Академик В. М. Глушков — пионер кибернетики / сост. В. П. Деркач. Киев, 2003. - С. 70-89.
3. Глушков В.М. Макроэкономические модели и принципы построения ОГАС / В. М. Глушков. — М.: «Статистика», 1975. — 160 с.
4. Глушков В.М. Мышление и кибернетика // Академик В. М. Глушков — пионер кибернетики / сост. В. П. Деркач. Киев, 2003. - С. 95-98.

5. Малиновский Б.Н. Академик В.М. Глушков / Б.Н. Малиновский. - Киев, 1993. - 140 с.

References

1. Peters, B. (2016). How Not to Network a Nation. The Uneasy History of the Soviet Internet. The Massachusetts Institute of Technology Press, 298.
2. Derkach, V. P. (2003). Akademik V. M. Glushkov — pioner kibernetiki. [Academician V.M. Glushkov - pioneer of cybernetics]. Kiev: Junior, 325.
3. Glushkov, V.M. (1975). Makroekonomicheskie modeli i principy postroenija OGAS [Macroeconomic models and principles of OGAS construction]. Moscow: Statistics, 160.
4. Derkach, V. P. (2003). Akademik V. M. Glushkov — pioner kibernetiki. [Academician V.M. Glushkov - pioneer of cybernetics]. Kiev: Junior, 325.
5. Malinovsky B.N. (1993). Academician V.M. Glushkov. Kyiv, 140.

EVOLUTION OF PHILOSOPHICAL AND SOCIO-ECONOMIC VIEWS OF ACADEMICIAN VICTOR GLUSHKOV

V. D. Pikhorovych, A. Y. Samarskyi

Abstract. *The evolution of the philosophical views of the pioneer of cybernetics Victor Glushkov is studied. His understanding of the nature of human thinking and the possibility of building artificial intelligence is shown. The epistemological questions of the basics of cybernetics, the epistemological basis of creating models for the automation of mental processes are covered. Victor Glushkov's contribution to the development of philosophical ideas of cybernetics and information society is shown.*

Key words: *thinking, cybernetics, Glushkov, artificial intelligence.*